

JAKUB KUBIENIEC
UNIwersytet Jagielloński

CZESKIE *CARMINA CLERICORUM* W ŹRÓDŁACH POLSKICH:
PRZYPADEK PIEŚNI *O MARIA, MATER CHRISTI / O MARYJA,
MATKO BOŻA*

Pieśń *O Maryja, matko Boża* zachowała się unikatowo w jednym z tomów tzw. gradualeu tarnowskiego z ok. 1526 r., przechowywanego w Książnicy Cieszyńskiej (sygn. DD I 28), który przykuwał zainteresowanie polskich mediewistów przede wszystkim jako najstarsze źródło tekstu i melodii pełnej, trzyczęściowej wersji *Bogurodzicy*. Mniej znana z dwóch maryjnych pieśni jest przekładem z łacińskiego oryginału i tym być może należy tłumaczyć ograniczone zainteresowanie tym utworem badaczy literatury i muzyki polskiego średniowiecza. Transliterację wersji polskiej opublikował Jan Łoś¹, a transkrypcję Mirosław Korolko, który zaliczył ją do modlitw, a nie pieśni². Roman Mazurkiewicz w swojej monografii poświęconej polskim pieśniom maryjnym stwierdził, że utwór jest przekładem zapisanego przed nim w rękopisie łacińskiego tekstu *O Maria, mater Christi, virgo pia* i należy do typu „mówionych” pieśni-modlitw (*pia dictamina, Leselieder*)³. Jako przekład „modlitwy maryjnej” określili ją także autorzy *Clavis scriptorum et operum Medii Aevi Poloniae*⁴. Jak się niżej okaże, kwalifikacja taka jest dyskusyjna, dlatego w niniejszym tekście konsekwentnie (choć również z wahaniem) utwór nazywany będzie „pieśnią”.

Edycji z melodią – mimo że zamieszczono ją w cieszyńskim graduale – utwór się nie doczekał. Nie zauważono, czy też nie skomentowano, różnic pomiędzy tekstem

1 Jan Łoś, *Przegląd językowych zabytków staropolskich do r. 1543*, Kraków 1915, s. 531.

2 *Średniowieczna pieśń religijna Polska*, opr. Mirosław Korolko, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1980 (= Biblioteka Narodowa, Seria I (wydanie zmienione)), s. 279–280.

3 Roman Mazurkiewicz, *Polskie średniowieczne pieśni maryjne. Studia filologiczne*, Kraków 2002, s. 8, 66.

4 *Clavis scriptorum et operum Medii Aevi Poloniae*, opr. Jerzy Kaliszuk, Aneta Pieniądz, Piotr Węcowski, Krzysztof Skwierczyński, Kraków 2019, s. 667.

polskim i łacińskim zamieszczonym w rękopisie DD I 28. Nie poświęcono wreszcie w polskich opracowaniach zbyt wiele uwagi łacińskiemu pierwowzorowi pieśni⁵.

Oryginalna, łacińska wersja utworu była natomiast przedmiotem zainteresowania uczonych czeskich oraz niemieckich i została kilkakrotnie opublikowana, ostatnio także w wersji krytycznej przygotowanej przez Jana Ciglbauera⁶. Zainteresowanie czeskich muzykologów związane było z prawdopodobnie czeskim pochodzeniem pieśni, której autorstwo w jednym z rękopisów przypisano niejakiemu Závīšowi⁷. Utwór rozpowszechniony był jednak szerzej w Europie Środkowej i doczekał się nawet czterogłosowego opracowania ułożonego przez Heinricha Isaaca⁸. Oryginalna jednogłosowa kompozycja pochodzi z II poł. XIV w. i należy do dzieł powstałych w środowisku późnośredniowiecznych scholarów, które Ciglbauer określił mianem *carmina clericorum*⁹. Pewne cechy formy utworu (wprowadzenie paralelnych odcinków melodycznych) łączą *O Maria, mater Christi* z niemieckim *leich*, ale, jak pokazał Ciglbauer, reprezentuje on węższą podgrupę środkowoeuropejskich kompozycji, które charakteryzuje m.in. repetycyjność odcinków, przeplatanie melodyki melizmatycznej i odcinków sylabicznych, nierzadko rytmizowanych, a także łączenie tekstów o charakterze pieśniowym i modlitewnym. Odróżnia je to od bardziej stylistycznie jednorodnych kompozycji również tworzonych przez średniowiecznych klerków (klasyczne tropy, sekwencje, kondukty, rytmizowane *cantiones* etc.)¹⁰. Określenie gatunkowej przynależności tego typu *carmina* utrudnia zadziwiająca elastyczność, z jaką zmienia się w źródłach ich funkcja liturgiczna. Te same kompozycje mogą pełnić rolę tropu, antyfony czy wersetu do Alleluia. Również *O Maria, mater Christi* występuje w różnych rękopisach jako antyfony

- 5 Wyjątkiem jest krótka charakterystyka utworu dokonana przez Jerzego Pikulika, *Śpiewy Alleluia o Najświętszej Maryi Pannie w polskich gradualach przedtrydenckich*, Warszawa 1984, s. 225–229. Pikulik opublikował tekst utworu na podstawie przekazu rękopisu 1267 z Biblioteki Jagiellońskiej i odnotował jego obecność w manuskrypcie cieszyńskim. Scharakteryzował także melodię utworu i wersyfikację tekstu. O polskim tłumaczeniu tekstu *O Maria, mater Christi* autor nie wspominał.
- 6 *Carmina clericorum. Latinské duchovní písně 14 až 15. století ve středoevropském univerzitním a školském prostředí / Sacred Latin Songs from the 14th and 15th Centuries in the Central European University and School Milieu*, wyd. Jan Ciglbauer, Chomutov 2020 (= Monumenta Liturgica Bohemica 4), s. 135–142 (tekst z melodią), 212–216 (tekst i tłumaczenie), 256–262 (aparatus krytyczny oraz literatura i lista wcześniejszych wydań).
- 7 Mógł nim być praski mistrz uniwersytecki Závīš z Záp (czes. Zápy), albo kanonik regularny o tym imieniu działający w klasztorze w Roudnicach, zob.: Hana Vlhová-Wörner, „Závīš, autor liturgické poezie 14. století”, *Hudební věda* 44 (2007) nr 3–4, s. 229–260 (tamże starsza czeska literatura przedmiotu).
- 8 Zapis w rękopisie C 120 z Bischöfliche Zentralbibliothek w Ratyzbonie.
- 9 *Carmina clericorum*, wyd. J. Ciglbauer, s. 4–13, 53–57; zob. także: Jan Ciglbauer, „Antiphon oder Cantio? Auf der Suche nach der Identität des mitteleuropäischen geistlichen Liedes”, *Hudební věda* 53 (2016) nr 2–3, s. 117–128; Stefan Rosmer, „Carmina pulchra de beata virgine. Maria in spätmittelalterlichen cantiones, cantica, conductus und Tropen”, w: *Maria in Hymnus und Sequenz, Interdisziplinäre mediävistische Perspektiven*, wyd. Eva Rothenberg, Lydia Wegener, Berlin 2017, s. 289–320.
- 10 *Carmina clericorum*, red. J. Ciglbauer, s. 51; określenie *leich* w odniesieniu do *O Maria, mater Christi* pojawia się w literaturze czeskiej, zob. np.: H. Vlhová-Wörner, „Závīš, autor liturgické poezie”, s. 231.

wotywna, werset allelujacyjny lub „cantilena”. Choć najprawdopodobniej śpiew nie był pierwotnie przeznaczony do wykonywania jako mszalne alleluja, to jego genetyczny związek z późnośredniowiecznymi środkowoeuropejskimi przykładami tego gatunku jest niewątpliwy. W tych ostatnich, podobnie jak w *O Maria, mater Christi* występuje często naprzemiennność melizmatyki i sylabiki, a z jednego z nich – *Alleluia O Maria rubens rosa* – Závěš-Zawisza zapożyczył nawet część materiału melodycznego¹¹.

Proteuszowa zmienność dotyczy nie tylko funkcji utworu, lecz także przekazu tekstu. W większości źródeł kompozycja pojawia się w wersji jednozwrotkowej, której tekst jest jednak dość niestabilny. Wiersze występują w źródłach w różnym wyborze i w różnej kolejności, a w kodeksie Franusa (Hradec Králové, Muzeum východních Čech, II A 6, f. 107v) wprowadzono dodatkowe rytmizowane „tropy”¹². W *troparium-cantionarium* z Lubeki (Bibliothek der Hansestadt, theol. lat. 2° 16, niżej cyt. jako Lü 16) *O Maria, mater Christi* jest wzbogacona o dwie kolejne strofy, zaczynające się od słów „Eya pixis apothecae” („strofa” druga) oraz „Ach, me dignare” („strofa” trzecia)¹³. Są one krótsze od pierwszej części o dwa wiersze (w edycji Ciglbauera ww. 6 i 7) i zapewne powstały później niż strofa początkowa. Obie dodatkowe zwrotki znaleźć można również w sekwencionarzu z Lund (Lund, Universitetsbibliotheket, Medeltidshandskrift 14)¹⁴, a także w kancjonale ze Środy Śląskiej (Wrocław, Biblioteka Kapitulna, ms. 58), choć warto zaznaczyć, że w tym ostatnim rękopisie zapisano je niezależnie od siebie i od strofy pierwszej (f. 133r), odpowiednio na f. 198r i 130v¹⁵.

Wspomniane wyżej niemieckie i czeskie studia nad *O Maria, mater Christi* nie uwzględniają źródeł polskich. Te ostatnie są interesujące nie tylko ze względu na to, że były zapewne podstawą tłumaczenia na język polski, lecz także z powodu oryginalności zawartych w nich wersji pieśni. Dwa z małopolskich przekazów utworu odnotował wcześniej Jerzy Pikulik¹⁶. W poniższych rozważaniach uwzględniono zapis

11 H. Vlhová-Wörner, „Závěš, autor liturgické poezie”, s. 239–245.

12 W edycji Ciglbauera nie uwzględniono przekazu z kodeksu Franusa, wydał go natomiast Karlheinz Schlager w *Monumenta Monodica Medii Aevi*, t. 8, *Alleluia-Melodien II, ab 1100*, Kassel–Basel–London–New York 1987, s. 346–349.

13 Określenia „strofa” nie używa się tu w sensie ścisłym. Utwór *O Maria, mater Christi* nie jest napisany regularnym wierszem rytmicznym. Z kolei segmenty określone tu jako strofy (I, II, III) można również podzielić na odcinki o charakterze ukształtowań stroficznych, wyznaczonych między innymi przez paralelną budowę jednostek muzycznych. Dla uproszczenia więc w poniższych uwagach strofami nazywane są trzy duże części pieśni (podobnie czyni Ciglbauer), natomiast fragmenty, które można w nich wydzielić określone zostały jako „odcinki”, „części” itp.

14 Jan Ciglbauer, „Continental Reverberations of *Angelus ad virginem* and Questions of Rhythm”, *Journal of the Alamire Foundation* 15 (2023) nr 1, s. 32–52 (zwłaszcza s. 42–43).

15 Rękopis z Lubeki jest podstawą edycji Ciglbauera, w której wykorzystano także rękopis ze Środy Śląskiej, pięć przekazów czeskich oraz dwa niemieckie, zob.: *Carmina clericorum*, wyd. J. Ciglbauer, s. 256.

16 J. Pikulik, *Śpiewy Alleluia*, s. 226 (ms. DD I 28 i ms. 1267).

trzeci, nieznanymi Pikulikowi, również pochodzący z diecezji krakowskiej. Przekazy te znajdują się w następujących źródłach powstałych między ok. 1450–1526:

1) *Antiphonarium de sanctis*, Kraków, Archiwum i Biblioteka Krakowskiej Kapituły Katedralnej, ms. 48, ok. 1457 (niżej cyt. jako Kr 48). Po *proprium i commune sanctorum* (f. 1–267), a przed hymnarzem (f. 280v do końca), zapisano w antyfonarzu kilkanaście utworów o mniej regularnej funkcji. Na początku (f. 268r) pojawia się sekwencja *Uterus virgineus* z rubryką: „incipiunt cantice [!] super Salve tempore quadragesimali”, z zaznaczeniem odpowiednich odcinków antyfony *Salve regina*, które należy przeplatać kolejnymi strofami prozy. Na kolejnych kartach wpisano pierwszą strofę *O Maria, mater Christi* (f. 270v–271v) z niejednoznaczną rubryką „Item alia”. Taka sama rubryka poprzedza wpisaną w następnej kolejności II strofę pieśni (z incipitem „Pia pixis apotecaria”, f. 272r–272v). Na f. 273r–280v znajduje się kilkanaście śpiewów maryjnych, z których większość to znane skądinąd antyfony z tekstem z Pieśni nad Pieśniami, również poprzedzone nagłówkiem „Item alia” lub „Alia”. Wydaje się prawdopodobne, że *O Maria, mater Christi* w katedrze krakowskiej śpiewano jako swego rodzaju antyfonę wotywną o NMP, a jej dwie „strofy” traktowano jako osobne utwory.

2) *Graduale* z diecezji krakowskiej (z pewnością nie z katedry krakowskiej) z połowy XV w., Kraków, Biblioteka Jagiellońska, ms. 1267 (niżej cyt. jako Kr 1267)¹⁷. Śpiew pełniący funkcję wersetu allelujatycznego, zapisano na f. 173r–174r, bez wskazania konkretnego święta maryjnego. Po alleluja z melodią wykorzystującą melizmat z początku pieśni wpisano pierwszą strofę *O Maria, mater Christi*, której tekst jest nieco dłuższy od standardowego (zob. niżej).

3) *Graduale* maryjne z kolegiaty tarnowskiej, Cieszyn, Książnica Cieszyńska, ms. DD I 28 (niżej cyt. jako Ci 28), spisane najprawdopodobniej w latach 1520–26¹⁸. Pierwszą zwrotkę *O Maria, mater Christi* oraz jej polską wersję (*O Maryja, matko Boża*) wpisano na f. 337r–342v, po polskim tłumaczeniu *Salve regina* i przed łacińskim przekazem *Bogurodzicy*. Utwór, w rubryce poprzedzającej tekst polski określono enigmatycznie jako „cantilena” (f. 339r: „In vulgari predicta cantilena”). Tekst łaciński i w tym przypadku odbiega miejscami od wydanego przez Ciglbauera.

Choć Pikulik stwierdził, że „utwór nie znalazł w Polsce szerszej akceptacji” a „jego obecność ogranicza się właściwie do ms. 1267, ponieważ część maryjna

17 Opis rękopisu zob.: *Catalogus codicum manuscriptorum medii aevi latinorum qui in Bibliotheca Jagellonica asservantur*, t. 7, wyd. Maria Kowalczyk i in., Kraków 2000, s. 326–335, wersja cyfrowa rękopisu: <https://jbc.bj.uj.edu.pl/dlibra/publication/648522/edition/749404>, dostęp 29 IX 2023.

18 Zob.: *Katalog średniowiecznych rękopisów Książnicy Cieszyńskiej*, opr. Marian Zwiercan, Wrocław 2003, s. 16–30, wersja cyfrowa rękopisu: <https://jbc.bj.uj.edu.pl/dlibra/publication/648522/edition/749404>, dostęp 29 IX 2023.

zespołu tarnowskiego” jest tylko „summarium i dokumentacją repertuaru”¹⁹, to jednak prawdopodobnie dalsza kwerenda ujawniłaby więcej rodzimych przekazów kompozycji. *O Maria, mater Christi* śpiewano w Małopolsce jeszcze w XVII w., o czym świadczy późny zapis w antyfonarzu z biblioteki staniąteckich benedyktynek (ms. 6, f. 1r, pierwsza strofa w wersji „standardowej”). Z pewnością utwór był także szerzej rozpowszechniony na Śląsku, co potwierdza ciekawy dokument z klasztoru kanoników regularnych w Żaganiu z 1484 r. dekretujący wykorzystanie pieśni *O Maria* w mszy o NMP albo w miejsce wersetu allelujatyicznego (poza okresem pasyjnym), albo w funkcji offertorium (w okresie pasyjnym)²⁰.

W Małopolsce utwór znano, jak się zdaje, przede wszystkim w typowej jednostroficzej postaci. Z trzech manuskryptów tylko w antyfonarzu z katedry krakowskiej spisano, jako osobną kompozycję, drugą część pieśni. Ponieważ jest to jedna z czterech znanych wersji drugiej strofy *O Maria*, warto się jej przyjrzeć nieco bliżej. Przekaz pochodzi z połowy XV w. i jest nieco wcześniejszy od tego z kancjonału ze Środy Śląskiej (1474/1484), a nieco późniejszy niż wersja z Lund, zapisana w I poł. XV wieku²¹. Tekst krakowski różni się miejscami zarówno od wersji szwedzkiej, niemieckiej, jak i śląskiej (poniżej porównanie wersji z Lund, Lubeki i Krakowa)²²:

	Lund 14	Lü 16	Kr 48
1	Eya pixis apothece, mellicratum sine fece, cyropum propina	Eya, pixis apothece, mellicratum sine fece, cyropum propina	Pia pixis apotecaria, mellicratum sine fece, syropum propina
5	confectum et vina zincibratum medicina confortativa divina.	confectum et vina, sincibratum medicina confortativa divina.	confectum et vina, tyntibratum medicina, confortativa divina.

19 J. Pikulik, *Śpiewy Alleluia*, s. 226.

20 „Insuper et ordinamus, ut in missa beate Marie, que matura nominatur, singulis feriis quartis et sextis pro versu Alleluia cantetur antiphona: *O Maria, mater Cristi*. A septuagesima tamen usque ad festum pasche, quando Alleluia suspenditur, loco offertorii teneatur, et singulis sabbatinis diebus missa eiusdem virginis gloriose cum una de sollennioribus sequenciis et in organis sollenniter decantetur”, cyt. za: *Scriptores rerum Silesiacarum oder Sammlung Schlesischer Geschichtschreiber*, t. I, wyd. Gustav Adolf Stenzel, Breslau 1835, s. 372.

21 O rękopisie z Lubeki zob.: Jan Ciglbauer, „Habent sua fata libelli. Das Lübecker Troparium und mögliche musikalische Interessen des Simon Batz von Homburg”, *Archiv für Musikwissenschaft* 73 (2016) nr 3, s. 220–240. Datowanie rękopisu z Lund zob.: J. Ciglbauer, „Continental Reverberations”, s. 42. Facsimile rękopisu: *Liber Scole Virginis. A Medieval Collection of Marian Music in Lund, Facsimile Edition of LUB MH 14*, wyd. Jeremy Thomas Llewellyn i in., Lund 2003. Wersja cyfrowa manuskryptu dostępna jest przez portal Alvin: <https://www.alvin-portal.org/alvin>, dostęp 29 IX 2023. Kancjonał ze Środy Śląskiej opisał Arnold Schmitz, „Ein schlesisches Cantional aus dem 15. Jahrhundert”, *Archiv für Musikforschung* 1 (1936) nr 4, s. 385–423.

22 Wersja z Lubeki za: *Carmina clericorum*, wyd. J. Ciglbauer, s. 213.

10	Salve, filia Syon, da geralogodyon confortando corda dyacameron quod intulit emplasstrum vulneri tryphon	Salve, filia Syon, da geralegodion confortando corda dyacameron, quod intulit eplastrum vulneri tryphon.	Salve, filia Syon, da geralogodion conformando corda dyacameron, quod intulit emplaste vulneri triphon.
15	Apthecaria, dans electuaria egrotantibus cunctis ob nepharia et ungentorum aperi cellaria.	Apothecaria, dans electuaria egrotantibus cunctis ob nepharia ac ungentorum aperi cellaria.	Apotecaria, des electuaria egrotantibus cunctis ob nepharia, hec unguentorum aperi cellaria.
20	Per sagittas spoliantum mortem nos inibimus ne nos inungas, vulneri peribimus	Per sagittas spoliantum mortem nos inibimus ne nos inungas, vulneri peribimus.	Per sagittas spoliantum nocte ne inibimus ne nos inungas, vulneri peribimus.
25	Summa nacio, nos inungas oleo rosaceo ac tua nos inebriat potacio.	Summa nacio, nos inungas oleo rosaceo ac tua nos inebriat potacio.	Summa nacio nos inungas oleo rosacio ac tua nos inebriat patacio.
30	Eya, domina, inunge vulnera, infirmos visita, nobis confer tua medicamina,	Eya, domina, inunge vulnera, infirmos visita, nobis confer tua medicamina,	Eya domina, inunge vulnera, infirmos visita, nobis confer tua medicamina,
35	ut tecum letemur tis [!] per precamina, virgo Maria.	ut tecum letemur per te precamina, virgo Maria.	ut tecum simus tua per precamina, virgo Maria.

W wersji z antyfonarza w incipicie pojawia się aliteracja („Pia pyxis apotecaria...”), która osłabiona jest w redakcjach z początkowym „Eya”. O tym, że krakowska lekcja jest prawdopodobnie oryginalna, świadczyć może wiersz *Cum iubemur et tenemur* zachowany unikatowo w rękopisie z XV w. śląskiego lub czeskiego pochodzenia przechowywanym w londyńskiej British Library (Add. 18922)²³. Ten rozbudowany,

23 Opis rękopisu zob.: *Catalogue of Additions to the Manuscripts in the British Museum in the Years 1848–1853*, London 1868, s. 167–168.

składający się z dwudziestu jeden strof poemat zatytułowany *Oratio de domina multum utilis* zawiera fragmenty uderzająco zbieżne z drugą strofą *O Maria, mater Christi*²⁴. Nadzwyczaj fachowa wiedza farmaceutyczno-medyczna, która wywiera wrażenie na czytelniku *Eya/Pia pixis*, w utworze z kodeksu londyńskiego jest jeszcze bardziej imponująca, co każe się domyślać, że to raczej dłuższy tekst był inspiracją dla krótszego niż na odwrót. Niewykluczone zresztą, że oba utwory są tego samego autorstwa. Najbardziej oczywiste podobieństwa pomiędzy utworami zasygnalizowano poniżej²⁵:

Londyn, BL, Add. 18922:**Lü 16 / Kr 48**

(2.1–2) O Maria, pixis pia apotece celice...	(1) Eya/Pia pixis apotece (apotecaria)...
(2.5) Mellicratum zinzibratum...	(2,6) mellicratum... syncibratum (tyntibratum)...
(3.5) Apotece sine fece...	(1,3) apotece... sine fece...
(3.3) Nam syropum et ysopum...	(4) syropum propina...
(3.1) Tu divina medicina...	(6–7) ...medicina / confortativa divina...
(7.1) O menastrum, fac emplastrum...	(12) quod intulit emplastrum...
(4.2,4) Aufer, apothecaria... Hos fer electuaria...	(14–15) Apothecaria / dans (des) electuaria...
(4.5–7) Ungentorum sanandorum / Vas aperi cellaria / Egrorum devotorum...	(16,18–19) egrotantibus... ac (hec) ungentorum / aperi cellaria
(8.6,8) Christicolarum nacio... celi dulcis potacio.	(25,29) Summa nacio... inebriat potacio...
(9.1–2) Tibi iunge quos et unge / Cum oleo rosaceo...	(26–27) nos inungas / oleo rosaceo...

Początkowa strofa *O Maria, mater Christi* w krakowskim antyfonarzu nie odbiega znacząco, jeśli chodzi o wybór i kolejność wersów, od przekazów z Pragi (w edycji Ciglbauera źródła Pr 10, Pr 17, Pr 376) i Środy Śląskiej²⁶. Warianty pomiędzy źródłami krakowskimi (zaznaczone niżej podkreśleniem) pokazują, że drogi, którymi tekst dotarł do Małopolski, były dość zawiłe. W Kr 48 brakuje ww. 6–7 (być może dla upodobnienia strofy pierwszej do drugiej, w której również nie ma tych fraz-wersów),

24 Tekst modlitwy opublikował G.M. Dreves w *Analecta hymnica medii aevi*, t. 32: *Pia Dictamina. Reimebete und Leselieder des Mittelalters*, Leipzig 1899, nr 49 s. 76–78. Poprawioną edycję utworu z komentarzem przygotowała Greti Dinkova-Bruun, „Medicine and Devotion in the Later Middle Ages”, *Filologia Mediolatina* 22 (2015), s. 1–20.

25 Tekst z rękopisu londyńskiego za: G. Dinkova-Bruun, „Medicine”, s. 10–16. W nawiasach podano numer strofy i numer wiersza w edycji Dinkovej-Bruun (*Cum tubemur*) oraz numer wiersza w zestawieniu powyżej (*Eya/Pia pixis*).

26 Są to rękopisy: Praha, Národní knihovna, III D 10 z Pasawy; Praha, Národní knihovna, XIV G 17 z Roudnic; Praha, Národní archiv, ms. 376.

podobnie jak w rękopisie z Opawy (Slezské zemské muzeum, RC 19)²⁷. Rękopisy Kr 1267 i Ci 28 zawierają natomiast wiersze dodatkowe nieznanne z przekazów wykorzystanych w edycji Jana Ciglbauera. Oto zestawienie wersji z małopolskich kodeksów²⁸:

	Kr 48, 270v	Kr 1267, 173r	Ci 28, 337r	frazy / forma
		<i>Alleluia</i>		
1	O Maria mater Cristi, virgo pia, mestorum consolatrix, 5 pauperum adiutrix, <u>delictorum</u> restauratrix, nostre salutis <u>adamatrix</u> .	O Maria mater Cristi virgo pya, mestorum consolatrix, pauperum adiutrix, <u>perditorum</u> restauratrix lapsorumque relevatrix, langwencium curatrix, nostre salutis <u>reparatrix</u> .	O Maria, mater Cristi, virgo pia, mestorum consolatrix, pauperum adiutrix, <u>perditorum</u> restauratrix, lapsorum relevatrix, languencium curatrix, nostre salutis <u>adamatrix</u> .	a / A b c d e f e ^t f g
10	Ave Domina, deitatis cellula, inter omnes <u>feminas</u> castissima; 15 te petimus, nostra dele peccamina.	Ave Domina, deitatis cellula, inter omnes <u>feminas</u> castissima; te petimus, nostre dele peccamina.	<i>O dulcissima.</i> Ave Domina, deitatis cellula, inter omnes <u>virgines</u> castissima; te petimus, dele nostra peccamina.	x h / B i j k l m
20	Que es <u>celo</u> alcior, <u>terre</u> lacior, <u>stelle</u> purior, abyssus profundior, o Maria, cunctis <u>sanctisque</u> sanctor.	Que es <u>celo</u> alcior, <u>terre</u> lacior, <u>stellis</u> purior, abyssus profundior, o Maria, cunctis <u>es sanctis</u> sanctor.	<i>O dignissima.</i> Que es <u>celis</u> alcior, <u>terris</u> lacior, <u>stellis</u> purior, abyssus profundior, o Maria, cunctis <u>sanctis es sanctor</u> .	x h / B i j k l m
25	O iocunda, tu es Aaron virgula fructifera,	O iocunda, tu es Aaron virgula fructifera,	<i>O preclarissima.</i> O iocunda, tu es Aaron virgula fructifera,	x j ^t / C k ^t

27 Zob.: *Carmina clericorum*, wyd. J. Ciglbauer, s. 256.

28 Podział na wersy jest arbitralny, nieco inny niż w wydaniu Ciglbauera. W tabeli wprowadzono numerację wierszy wspólną dla wszystkich trzech tekstów. W ostatniej kolumnie pojawia się oznaczenie fraz (małe litery alfabetu) i formy (duże litery). Kursywą wyróżniono tekst nieznanne skądinąd, a podkreśleniem warianty między źródłami krakowskim.

odcinkach pieśni w zapisie rękopisu Kr 1267 rytmiczujące ww. 11–45 w regularnym dwumiarze:

A - ve do - mi - na, de - i - ta - tis cel - lu - la,
in - ter om - nes fe - mi - nas cas - tis - si - ma etc.

Dodany tekst w źródłach z diecezji krakowskiej jest ciekawym przykładem poliwersyjności późnośredniowiecznego repertuaru liturgicznego, ale ma także pewne znaczenie dla rozwiązania zagadki rozbieżności pomiędzy łacińską i polską wersją pieśni w graduale z Cieszyna. Polski tekst podąża w ms. DD I 28 dość wiernie za zapisanym tamże oryginałem, uwzględniając inwokacyjne wtręty („O dulcissima” etc.), które jednak w podstawie łacińskiej, z której tłumacz korzystał, musiały się pojawiać się w innej kolejności (zob. niezgodności w ww. 24, 29, 40)³⁰. Dwa sześciowersowe ustępy (ww. 34–39, 46–51) nie znajdują jednak odpowiednika w wersji łacińskiej³¹:

	Ci 28, 337r	Ci 28, 339r	frazy	forma
1	O Maria,	O Maryja,	a	A
	mater Cristi,	matko Boża,	b	
	virgo pia,	panno miłościwa,	c	
	mestorum consolatrix,	smutliwych ucieścicielko,	d	
5	pauperum adiutrix,	ubogich wspomóżcielko,	e	
	perditorum restauratrix,	zatraconych nawrócicielko,	f	
	lapsorum relevatrix,	upadłych miła wspomóżcielko,	e ¹	
	languencium curatrix,	niemocnych uzdrowicielko,	f	
	nostre salutis adamatrix.	naszego zdrowia miłośniczko.	g	

30 Przekład polski odbiega natomiast znacznie od wersji czeskiej, *Ó Maria, matko milostivá*, zachowanej w rękopisie z Budapesztu, Országos Széchényi Könyvtár, ms. lat. 243. Edycja zob.: *Česká středověká lyrika*, wyd. Jan Lehár, Praha 1990, s. 169.

31 Transkrypcja tekstu polskiego wg: *Średniowieczna pieśń*, opr. M. Korolko, s. 279–280. Zachowano transkrypcję nosówki „ą” („an”, „an”) jako „ę”, tam gdzie występuje obecnie (np. „naszwyantscha” – „najświętsza”). Dodano pominięte omyłkowo przez wydawcę początkowe „O” i konsekwentnie oddano „Maria”, jako „Maryja” (u Korolki „Maryja”, „Maria”). Zapis „kwntanza” przetranskrybowano jaką „kwtnąca” (Korolko: „kwitnąca”): na taką – może dialektalną – wymowę wskazuje zapis muzyczny, który zakłada obecność dwóch, a nie trzech sylab.

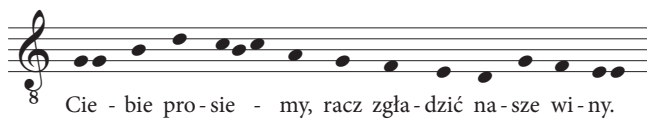
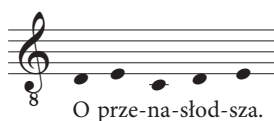
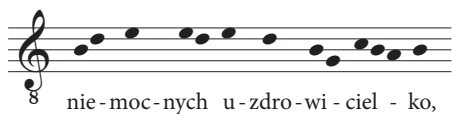
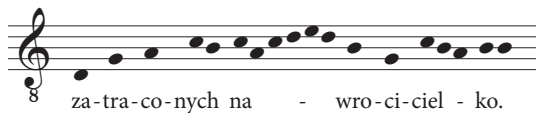
10	O dulcissima. Ave Domina, deitax cellula, inter omnes virgines castissima;	O przenasłodsza. Zdrowaś panno Maryja, ty jeś boski przybytek, między wszemi dziewicami naświętsza,	x h i j k	B
15	te petimus, dele nostra peccamina.	ciebie prosimy, racz zgładzić nasze winy,	l m	
	O dignissima. Que es celis alcior, terris laciore, 20 stellis purior, abyso profundior, o Maria, cunctis sanctis es sanctor,	O <na>dostojniejsza. Ty jeś niebios nawyższa, niżli ziemia naszyrsza, nad gwiazdy jaśniejsza, niżli morze nagłębsza, o Maryja, wszytkich świętych jeś naświętsza.	x h i j k l m	B
	O preclarissima. 25 O iocunda, tu es Aaron virgula fructifera, que fructum vite Cristum nobis protulit,	O namiłościwsza. O wesoła, Ty jeś roždźka Aaronowa kwtnąca, ktoś nam owoc Pana Krysta przyniosła,	x j ^t k ^t l m	C
	O sanctissima. 30 Omnes virtutes omnium lapidum in se continens atque cunctarum herbarum vim retinens.	O napokorniejsza. Wszytkich mocy wszego kamienia ty, Panno, w sobie masz i wszytkiż zioł moc ty, Panno, w sobie trzymasz.	x j ^t k ^t l m	C
	[O dulcissima, 35 virgo purissima, stella solipera, lux decorans sydera supera, iocundans claustraque depredans infera.]	O przენaczystsza, dziewico sławniejsza, gwiazdo słońce nosząca, światłością swą gwiazdy oświecająca, wiesieląc zakonne, rozbijając piekielne.	x n o k ^t l m ²	D
	40 O castissima, dele peccamina, reprime noxia, sensus nostros visita ac flagita, ut gaudia 45 possideamus celica	O przენaświętsza, zgładź nasze zgrzeszenie, oddal uszkodzenie, smysły nasze raczy nawiedzić ninie, daj otrzymać nam wieczne w niebie wesele.	x n o k ^t l m ²	D

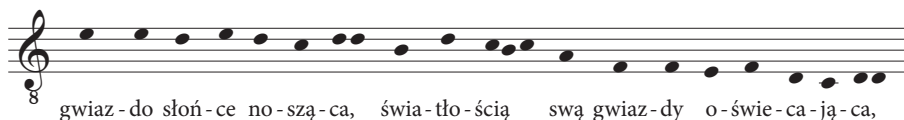
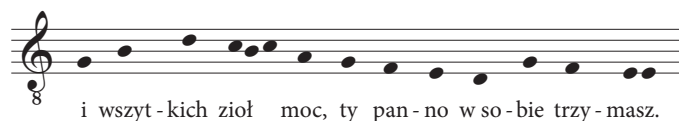
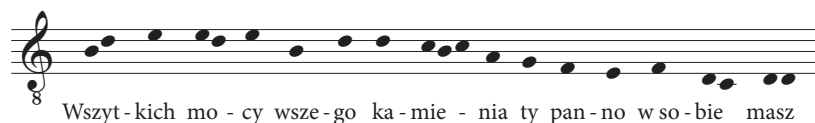
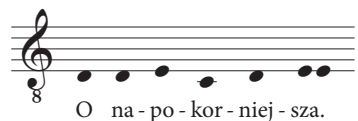
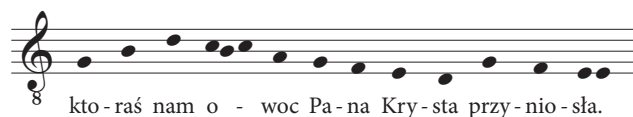
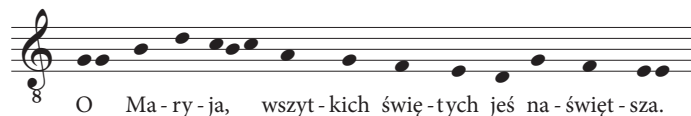
		x	D
	<i>O najjaśniejsza,</i>		
	<i>duszne daj wesele,</i>	n	
	<i>wieczne ucieśnienie,</i>	o	
	<i>i w niebiesiech z anioły krowanie</i>	k ¹	
50	<i>racz nam tam daci</i>	l	
	<i>przez swoje zmiłowanie</i>	m ²	
	post carnis exilium,	gdy się dusza z ciałem roz<s>tanie.	p E
	O Maria.	O Maryja.	a

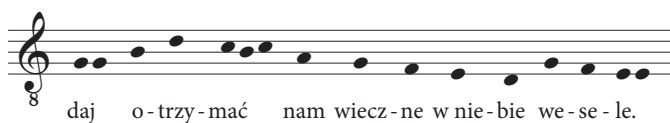
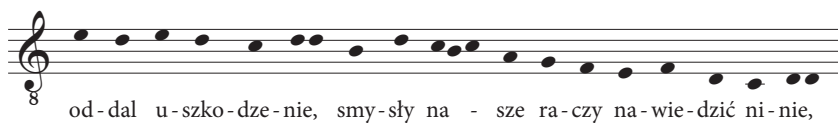
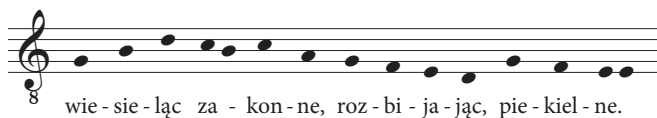
Dodane odcinki wykorzystują materiał melodyczny segmentu D, który występuje tym samym w utworze trzykrotnie. Tekst drugiego z tych fragmentów („O najjaśniejsza... przez swoje zmiłowanie”) jest skądinąd nieznanymi, natomiast ustęp pierwszy („O przeznaczystsza... rozbijając piekielne”) stanowi niemal dokładny przekład interpolacji, która pojawia się w rękopisie 1267 z Biblioteki Jagiellońskiej („O dulcissima... depredans infera”, zob. zestawienie tekstów łacińskich, ww. 46–51). Jak z tego wynika, polskie ustępy bez odpowiednika w łacińskiej wersji z Ci 28 nie są swego rodzaju wernakularnymi „tropami”. Tłumacz polskiego tekstu zapisanego w graduale z Książnicy Cieszyńskiej najwyraźniej korzystał z innej redakcji tekstu łacińskiego niż ten zapisany kilka kart wcześniej w tym samym źródle. Pośrednio dowodzi to, że polska pieśń *O Maryja, matko Boża*, nie powstała *ad hoc* w kolegiacie tarnowskiej, np. na potrzeby tamtejszych scholarów (wtedy jej tekst byłby raczej zgodny z łacińskim z tego samego rękopisu), lecz musiała być rozpowszechniona szerzej w tradycji kościoła polskiego. Jest to jeden z wielu powodów, dla których warto przypomnieć tę może i nieoryginalną, ale pełną uroku, a pod względem stylu muzycznego wyjątkową w polskiej liryce średniowiecznej kompozycję.

Transkrypcja *O Maryja, matko Boża* (Ci 28, f. 339r–341v)

O Ma - ry - ja,
mat-ko Bo-za, pan-no mi - ło - ści - wa,
smu - tli - wych u - cie - szy - ciel - ko,

BIBLIOGRAFIA

- Catalogue of Additions to the Manuscripts in the British Museum in the Years 1848–1853*. London: Trustees, 1868.
- Catalogus codicum manuscriptorum medii aevi latinorum qui in Bibliotheca Jagellonica asservantur*. T. 7, wyd. Maria Kowalczyk i in. Kraków: „Księgarnia Akademicka”, 2000.
- Ciglbauer, Jan, wyd. *Carmina clericorum. Latinské duchovní písně 14 až 15. století ve středoevropském univerzitním a školském prostředí / Sacred Latin Songs from the 14th and 15th Centuries in the Central European University and School Milieu*. Chomutov: L. Marek Publishing 2020 (= Monumenta Liturgica Bohemica 4).
- Ciglbauer, Jan. „Antiphon oder Cantio? Auf der Suche nach der Identität des mitteleuropäischen geistlichen Liedes”. *Hudební věda* 53, nr 2–3 (2016): 117–128.
- Ciglbauer, Jan. „Continental Reverberations of *Angelus ad virginem* and Questions of Rhythm”. *Journal of the Alamire Foundation* 15, nr 1 (2023): 32–52.
- Ciglbauer, Jan. „Habent sua fata libelli. Das Lübecker Troparium und mögliche musikalische Interessen des Simon Batz von Homburg”. *Archiv für Musikwissenschaft* 73, nr 3 (2016): 220–240.
- Clavis scriptorum et operum Medii Aevi Poloniae*. Opr. Jerzy Kaliszuk, Aneta Pieniądz, Piotr Węcowski, Krzysztof Skwierczyński. Kraków: Homini, 2019.
- Dinkova-Bruun, Greti. „Medicine and Devotion in the Later Middle Ages”. *Filologia medior-latina* 22 (2015): 1–20.
- Dreves, Guido Maria, wyd. *Pia Dictamina. Reimgebete und Leselieder des Mittelalters*. Leipzig: O.R. Reiland, 1899 (= Analecta Hymnica Medii Aevi 32).
- Katalog średniowiecznych rękopisów Książnicy Cieszyńskiej*. Opr. Marian Zwiercan. Wrocław: Centrum Badań Śląskoznawczych i Bohemistycznych Uniwersytetu Wrocławskiego, 2003.
- Lehár, Jan (wyd.). *Česká středověká lyrika*. Praha: Vyšehrad, 1990.
- Liber Scola Virginis. A Medieval Collection of Marian Music in Lund, Facsimile Edition of LUB MH 14*. Wyd. Jeremy Thomas Llewellyn. Lund: Universitetsbibliotheket Lund, 2003.
- Łoś, Jan. *Przegląd językowych zabytków staropolskich do r. 1543*. Kraków: Nakładem Akademii Umiejętności, 1915.
- Mazurkiewicz, Roman. *Polskie średniowieczne pieśni maryjne. Studia filologiczne*. Kraków: Wydawnictwo Naukowe Akademii Pedagogicznej, 2002.
- Pikulik, Jerzy. *Śpiewy Alleluia o Najświętszej Maryi Pannie w polskich graduatach przedtrydenckich*. Warszawa: Akademia Teologii Katolickiej, 1984.
- Rosmer, Stefan. „Carmina pulchra de beata virgine. Maria in spätmittelalterlichen cantiones, cantica, conductus und Tropen”. W: *Maria in Hymnus und Sequenz. Interdisziplinäre mediävistische Perspektiven*, red. Eva Rothenberg, Lydia Wegener, 289–320. Berlin: De Gruyter, 2017.
- Schlager, Karlheinz, wyd. *Alleluia-Melodien II. Ab 1100*. Kassel–Basel–London–New York: Bärenreiter, 1987 (= Monumenta Monodica Medii Aevi 8).
- Schmitz, Arnold. „Ein schlesisches Cantional aus dem 15. Jahrhundert”. *Archiv für Musikforschung* 1, nr 4 (1936): 385–423.
- Scriptores rerum Silesiacarum oder Sammlung Schlesischer Geschichtschreiber*. T. 1, wyd. Gustav Adolf Stenzel. Breslau: Josef Max & Komp., 1835.
- Średniowieczna pieśń religijna Polska*. Opr. Mirosław Korolko. Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk: Zakład Narodowy Imienia Ossolińskich, 1980 (= Biblioteka Narodowa, Seria 1, Nr 65 (wydanie zmienione)).
- Vlhová-Wörner, Hana. „Záviš, autor liturgické poezie 14. století”. *Hudební věda* 44, nr 3–4 (2007): 229–260

THE BOHEMIAN *CARMINA CLERICORUM* IN POLISH SOURCES:
THE CASE OF *O MARIA, MATER CHRISTI* / *O MARYJA, MATKO BOŻA*

The song *O Maryja, matko Boża* [O Mary, Mother of God], setting a Polish translation of the Latin text *O Maria, mater Christi*, survives in one unique copy in the Marian volume of the Tarnów Gradual, now held in Cieszyn Library (Książnica Cieszyńska, ms. DD I 28). Its Latin version, composed in the late fourteenth century in Bohemia and attributed to Závěš of Zápý, belongs to a repertoire created by mediaeval scholars, characterised by a specific style (alternating melismatic and syllabic segments), form (drawing on the genres of the sequence and leich / lai) and text type (with elements of prayer). This repertoire has recently been described and published in a critical edition prepared from Silesian, German and Bohemian sources by Jan Ciglbauer (*Carmina clericorum*, 2020).

Other sources of the ‘cantilena’ *O Maria, mater Christi* include three from the Lesser Poland (Małopolska) region: a Wawel Cathedral antiphoner (ms. 48), a gradual in the Jagiellonian Library (ms. 1267) and the above-mentioned Tarnów Gradual (in both Latin and Polish). In the antiphoner we also find the second section or ‘strophe’ of this song, only known from two other sources (a Lübeck troper and a hymnbook from Środa Śląska), which bears a striking resemblance to the poem *Cum iubemur et tenemur*, preserved in a fifteenth-century manuscript from Wrocław (now London, British Library, Add. 18922).

In manuscripts 1267 and DD I 28, the first section of the text contains interpolations not known from Bohemian and German sources, but which can also be found in the Polish-language version in the song *O Maryja, matko Boża*. The Polish text is not a faithful rendering of the Latin contained in the same Cieszyn manuscript; rather, it seems that the translator used a different variant of the text. This suggests that the Polish-language version of the song found in Gradual DD I 28 was not written specially for the needs of the Tarnów collegiate, but was more widely disseminated in the Polish ecclesiastical tradition.

Translated by Tomasz Zymer

Słowa kluczowe / keywords: muzyka średniowiecza / mediaeval music, polskie pieśni średniowieczne / Polish mediaeval songs, *O Maria mater Christi* – *O Maryja, matko Boża*

Dr hab. Jakub Kubieniec, prof. UJ, studia muzykologiczne ukończył w Instytucie Muzykologii Uniwersytetu Jagiellońskiego, gdzie jest również zatrudniony. Jego zainteresowania badawcze związane są z muzyką średniowiecza i renesansu. Opublikował m.in. *Secundum consuetudinem – śpiew godzin kanonicznych w średniowiecznej metropolii gnieźnieńskiej* (2013), a także edycje oficjów o św. Stanisławie (2015), Janie Jałmużniku (2016) i św. Wacławie (2018).
ORCID 0000-0001-5050-3640, jakub.kubieniec@uj.edu.pl
